

Kiiresti muutuvast arvutisõnavarast eksamitööde hindaja, keeleteoimetaja ja terminoloogi pilgu läbi

Sel kevadel oli põhikooli eesti keele eksami teema seotud arvutiga ning õpetajail tekkis hindamisel hulk küsimusi, kuidas ühte või teise väljendisse-sõnasse suhtuda. Tihti oli vaja näiteks otsustada, kas lugeda sõna stiililt kirjandisse sobivaks või mitte. Nüüd otsustaski Oma Keel küsida mõne sõna või sõnarühma kohta arvamust kolme eri taustaga keeleinimese – terminoloogi, toimetaja ja eksamitööde hindaja käest.

Sõnad või sõnarühmad, mis õpetajaile enim probleeme valmistasid, olid:

- 1) *arvutisse minema, arvutis olema, arvutis istuma, arvuti taga istuma*
- 2) *internetis istuma, internetis olema, netis surfama, võrgus olema*
- 3) *pilte üles riputama*
- 4) *listis olema*
- 5) *sait / saidile minema*
- 6) *klikkima*
- 7) *kopima*
- 8) *guugeldama*

Külli Habicht

Tartu ülikooli eesti keele dotsent, eksamitööde hindaja

Sõnade sobivus kirjakeelsesse teksti paneb keelekasutaja sageli valiku ette, missuguse variandi kasuks otsustada. Halvem on olukord siis, kui polegi millegi vahel valida ja meenub vaid üks igapäevasuhtluses sagedane variant, mis ei pruugi ametlikku kirjakeelde sobida. Valikuid peab tegema ka õpilasest keelekasutaja, kes sõnastab oma põhikooli või gümnaasiumi eksamitööd. Arvutivaldkond on enamiku noorte jaoks igapäevaelu keskne osa, millest räägitakse omavahel, ning selleteemaliste kirjutiste rohkus paistab silma ka veebipäevikutes ja

internetifoorumites. Niisiis on tegemist noorte jaoks harjumuspärase valdkonnaga, millest kirjutades ei mõeldagi ehk eriti sellele, kust läheb piir argise ja neutraalse (ametliku) keelekasutuse vahel. Kuigi sõnavara on kirjakeeles raskesti normitav valdkond, kehtivad siingi stiilipiirangud, millega kursis olemine tähendab osa kirjakeelepädevusest. Siinse mõtteavalduse aluseks olev sõnade ja väljendite loend peegeldab ilmekalt probleemi kahe allkeele, normikirjakeele ja argikeele sõnavara eristamisel.

Küsimus on stiililistes valikutes, mida paratamatult juhib igaühe enese keeletunne ja sõnavarapagas. Sõnavara on ühtlasi keele muutuva osa ja seda on raske normatiivselt ohjata. Pealegi on piir argise ja ametliku vahel hajus ja sõnad omandavad aja jooksul kasutuse käigus uusi stiilivarjundeid. Õpilaste sõnakasutust võiks suunata sedavõrd, et õpitaks tegema vahet eri allkeelte sõnavarakasutuses. Sellisel juhul tekib ehk mõnelgi noorel kahtlus, enne kui ta kasutab oma kirjandis lauset *Nad kulutavad kogu oma aja netis surfates*. Hindaja seisukohalt on oluline vaadata iga teksti kui stiililist tervikut. Kui gümnaasiumi lõpukirjandina oodatakse neutraalses stiilis arutlevat teksti (siingi on tegelikult aktsepteeritud stiililiselt väljapeetud kõrvalekalded), siis põhikooli eksamitöös sisalduv kirjand võib olla kirjeldavam, emotsionaalsem ja seega võib ka mõni ametlikku keelekasutusse sobimatu sõna sellesse kirjatöösse stiililiselt sobivaks osutuda. Koolist peaks noor keelekasutaja kaasa saama oskuse juurelda sõnade konkreetseesse tekstiümbrusesse sobivuse üle, võime kahelda ja vajaduse korral keeleallikatest, nt eesti keele instituudi kodulehe keelenõu rubriigist või õigekeelsussõnaraamatust informatsiooni otsida.

Praeguses probleemsete sõnade ja fraaside loendis on kahesugust ainet. Ühelt poolt on nimetatud selgelt kujundlikke, enamasti argikeelse varjundiga väljendid, nt *arvutisse minema, arvutis istuma, internetis istuma, netis surfama, pilte üles riputama*, mille puhul on põhiprobleemiks see, kust läheb kellegi jaoks piir argise ja ametliku keelekasutuse vahel. Samasse loendisse kuuluvad minu jaoks ka *arvutis olema, arvuti taga istuma, internetis olema, võrgus olema*, kuigi need on vähem kujundlikud ja tänu sellele kergemini mõistetavad. Ometi ei kuulu ükski neist ühenditest minu silmis ametlikku keelekasutusse. Samal ajal võib neil pisut emotsionaalsemas arvamuses või kirjelduses, seega vabamas kirjakeelses kasutuses, olla oma koht. Kõik sõltub ikkagi teksti eesmärgist ja stiililisest ühtsusest.

Et (arvuti)sõnavara valdkonnas mingit üldkehtivat kirjakeele normingut ei ole, siis on paratamatu, et hindaja peab valmis olema õpilase kirjatööle oma subjektiivset hinnangut andma. Arusaam sõnade stiililise sobivuse kohta võib eri keelilise ja sotsiaalse kompetentsusega isikutel – pedagoogist hindajal ja õpilasest kirjutajal – muidugi lahknedada. Arvamuste konfliktid aitaks ehk vähendada see, kui õigekeelsussõnaraamatusse lisataks probleemsete sõnade puhul rohkem märgendeid stiililiselt markeeritud sõnavara eristamiseks.

Teine rühm siinsesse loendisse sattunud sõnu on inglise keelest mugandatud uued laensõnad, mille sobivuse üle kirjakeelde võib samuti eri arvamusi tekkida. Sellised on nt *listis olema*, *sait*, *klikkima* ja *guugeldama*. Mõni neist, nt *sait* 'võrgukoha' tähenduses, on juba ÕS-iski olemas, nii et selle lühikese ja eesti kirjakeele muutmissüsteemiga hästi kohanduva laenu vastuvõetavuses ei tohiks kahtlust olla. Ka *list* on minu arvates samasugune lühike ja selge laensõna, mis võiks kirjakeeles oma koha leida. Sõna *klikkima* puhul võib ju öelda, et omakeelseid sama tegevust väljendavaid onomatopoeetilisi sõnu on samuti olemas, nt *klõpsama*. Samal ajal on *klikkima* heakõlaline ja eesti muutesüsteemiga sobiv laensõna, mida julgeksin kirjakeelsena heaks kiita. Samamoodi on ka tegusõnaga *guugeldama*, mis on häälduspärane mugandatud tüvega tuletis laialt kasutatava otsimootori Google nimest. Sel tegusõnal on selgelt motiveeritud tähendus ja eesti verbimuutmissüsteemi sobiv ülesehitus. Laensõnade loendist jäi praegu üle vaid *kopima*, mis sellisel moel lühendatuna (vrd kirjakeeles olemasolev *kopeerima*) mõjub siiski argikeelsena. Kuna nimisõna *kopi* kirjakeeles ei kasutata (selle asemel on *koopia*), siis ei saa siin rakendada analoogiat ka mõningate *eeri*-liiteliste tuletistega, mida on kirjakeeles soovitatud kasutada lühemal kujul, nt *normima*, *praakima*, *sortima*, mille puhul samatüveline nimisõna on olemas.

Lõpetuseks rõhutaksin, et sõnavalikul ja sõnavara sobivuse hindamisel pole võimalik vältida subjektiivse otsustuse momenti, seda nii kirjutaja kui ka hindaja poolelt vaadatuna. Kirjutaja seisukohalt on oluline teksti stiililise ühtsuse saavutamine ja õigesti valitud kujundlikkuse määr. Kiiresti muutuvate valdkondade sõnavara jääb paratamatult probleemseks, sest ükski õigekeelsusallikas ei suuda kaasata muutuva sõnavara kogu rikkust.

Katrin Kern

Tartu ülikooli eesti keele assistent, keeleteoimetaja

Esimesest nelikust kolm, *arvutisse minema*, *arvutis olema*, *arvutis istuma*, on selgelt metonüümilised väljendid, loeksin need kujundlikuks keelekasutuseks. Neljas, *arvuti taga istuma*, tekitab küsimuse, miks just taga, miks mitte ees, vrd *veedavad päevi teleka ees*.

Teisest nelikust kaks esimest, *internetis istuma*, *internetis olema*, ja ka esimese rühma *arvutis olema/istuma*, kannavad minu arust hinnangulist kaastähendust: staatilised verbid „olema” ja „istuma” näitavad, et ajaveetmine ei ole teab mis sisukas, lihtsalt oleskletakse. Väljend *netis surfama* on minu arust juba üsna kirjakeele moodi. *Võrgus olema* võib tähendada otseselt seda, et arvuti on võrku ühendatud, seega pole kuigi täpne väljend, kui räägitakse hoopis internetis toimetamisest.

Väljendit *pilte üles riputama* võiks, miks mitte, korduva *üleslaadimise* vahelduseks kasutada. Sama lugu on sõna ja väljendiga *sait / saidile minema* – jälle, miks mitte kasutada *veebikülje* sünonüümina. Sõna *klikkama* on ÕSis küll argikeelseks hinnatud, samas on aga tekkinud juba liitsõna *klikiajakirjandus*, mida oleks raske *klõpsuajakirjanduseks* ümber nimetada. Sõna *kopima* on tegelikult üsna loomuliku lühenemistendentsiga haakuv uuslaen, vrd *litsentseerima* – *litsentsima*, *standardiseerima* – *standardima* jne. Kui aga *peistimine* ka mängu tuleb, on ehk asi juba liiale läinud. Mugand *guugeldama* on ÕSi uute sõnade loetelus ilusti olemas. Ega mulle eriti ei meeldi, et üks pärisnimi on verbiks saanud, aga mis teha, üleilmastumise mõju on selline, et inglise keel ees, meie järel.

Arvi Tavast

*Tartu ülikooli teadur, Tallinna ülikooli dotsent,
eesti keele instituudi terminoloog*

Kõik oleneb sellest, mis on keel ja milline suhe valitseb selle ja kõne üksikjuhtumite vahel. Kas keel on ülevalt antud (Emakeele Seltsi keeleteoimkonnas kokku lepitud, kirjakeele normi kehtestamise korras määratud, terministandarditega kohustuslikuks tehtud, mõne lähene-mise kohaselt lausa kaasa sündinud) valmis süsteem, mida inimesed oma igapäevakõnes üritavad enam või vähem edukalt järgida? Sellise eelduse puhul on tõesti võimalik ütluste kvaliteeti tuvastada nende süsteemiga võrdlemise teel. Kui õpilane kasutab sõna, mida parajasti autoriteetseks peetavates allikates ei ole, siis on ta teinud vea, teda tuleb karistada hinde vähendamisega ja suunata edaspidi süsteemiga paremini sobituma.

Kuigi see on allkirjeldatud põhjustel teoreetiliselt keeruline, tunnistatakse ka selle lähenemise korral üldiselt keele muutumist. Arusaadavalt tingib see nimetatud autoriteetsete allikate täiendamise, mis tundubki olevat küsimuse mõte: öelge palun, autoriteetid, millised kirjanditest leitud uued sõnad on jumalast loodud sõnade loetelus ja millised mitte. Proovin vastata.

Mainitud keerukus seisneb keele muutumise (samamoodi ka algse tekkimise või omandamise) seletamises. Kui süsteem on kuskilt ülevalt antud, kuidas ta siis muutuda saab? Hea küll, tänapäeval toimub muutus autoriteetse toimkonna koosolekul hääletamise teel ning eriti järsk keelemuutus on uue teadusliku grammatika ilmumine. Aga keegi siinsetest lugejatest ei arva ju ometi, et keel tekkis koos esimese grammatikaga või et ta oli alates loomispäevast kuni sinnani muutu-matu püsinud? Sellega ei taha ma kuidagi öelda, et niimoodi arvata on võimatu või kuidagi taunitav. Kui nii arvajaid leidub, siis on nende jaoks kõik korras ja punase pastakaga ringikäimise põhjendus olemas. Aga ülejäänud? Kui kreatsioonismi mitte uskuda, siis millega veel saab teiste inimeste keelekasutuse õige-vale (või sobiva-sobimatu, mis teeb sama välja) skaalal hindamist põhjendada?

Teine võimalik seisukoht keele olemuse teemal on pidada primaar-seks just kõne üksikjuhtumeid. Kui keelest kui süsteemist niisugusel juhul üldse rääkida, siis on see keeleteadlaste uurimisotstarbeline abstraktsioon nendest üksikjuhtumitest. Selle uskumuse puhul on keele muutumist seletada triviaalne: keel muutubki natuke iga inimese iga

Urmas Nemvaltsi illustratsioon

ütluks, olgu ainult keeleteadlased palun tasemel ja suutku see piisava kiirusega ära kirjeldada. Kõne üksikjuhtumi ja autoriteetse allika vastuolu korral on selle alususkumuse järgi viga viimases, mis teeb kirjandite hindamise muidugi oluliselt raskemaks, kui mitte päris võimatuks. Iga hälve normist võib olla uue normi algus. Kas on, saab teada alles aastakümnete pärast; enne seda ei ole mingit alust ühtegi keelendit tema hälbimuse pärast negatiivselt hinnata. Veelgi enam, kas algatatud keelemuutuste edukust nõuda polegi õpilase puhul veidi paljuvõitu, kui Aavikulgi läks läbi ainult 20% pakutust? Proovis normi nihutada, ei õnnestunud, aga ta ju vähemalt proovis. Ehtsa keelekasutuse juhtumeid saab hinnata nende edukuse järgi – ütlus on hästi sõnastatud siis ja ainult siis, kui ta täidab oma plaanitud eesmärgi. Kirjandi kui ainult hinde saamisele suunatud kirjutise hindamisel sellest otsest kasu küll pole; heal juhul võiks hindaja proovida kujutleda, kuidas talle see tekst mõjuks, kui ta ei peaks seda parajasti hindama. Kas ta näiteks üldse loeks seda?

Võib kujutleda ka kolmandat teed: keel ei ole abstraktsioon mitte kõigist keelekasutuse üksikjuhtumitest, vaid nende mingist alamhulgast. Eriti ja esmajärjekorras on välja arvatud õpilaste keelekasutus, mis konkreetselt kirjandihindamises annab võimaluse ikkagi üksikjuhtumeid abstraktsiooniga võrrelda ja lahknevusi õpilase veaks märkida. Aga millised juhtumid on abstraherimisel sisse loetud? Siinse küsimuse sarnaseid autoriteeti otsivaid pöördumisi tuleb ka soliidsete asutuste

keeletoimetajatelt, kes üritavad oma asutuste (täiskasvanud, vähemalt kõrgharidusega, sageli pika publitseerimiskogemusega) erialaspetsialistidel keelata mõne konkreetse sõna kasutamist. Kui selliselt kvalifitseeritud spetsialistide kaalutletud kirjalik keelekasutus ei kuulu nende näidiste hulka, mille järgi saab teada, missugune eesti keel praegu on, siis mis veel kuulub? Kas ainult keeletoimetajate endi ütlused? Või (ka) lõpukirjandihindajate omad?

Muidugi on eriti hindajatel administratiivne voli just niimoodi otsustadagi. Lõpukirjand on niikuinii täiesti omaette žanr oma spetsiifilise keeleregistriga, millest kumbagi inimesel tõenäoliselt kunagi hiljem enam tarvis ei lähe, ja mille peamine eesmärk sarnaselt ajateenistuse rividrilliga on õpetada etteantud ja põhjendamata süsteemile allumist. Kindlasti väga vajalik oskus, vähemalt mõne ühiskondlik-poliitilise formatsiooni puhul, kusjuures selle omandamise puhul ei ole üldse oluline, millise süsteemi peal allumist treenida. Võib võtta ühe hindaja idiolekti, võib võtta kolme hindaja idiolektide ühisosa (või tolerantsete hindajate puhul nende ühendi), võib otsida toeks sobivate seisukohadega autoriteete. Aus oleks treenitavatele lubatud sõnade loend ette anda, mitte selle üle tagantjärele arutleda, aga rõhutan, et selle loendi koosseisust endast ei sõltu treeninguprotsessi tulemus ega hindamine mitte kõige vähemalgi määral.

Nii et kes tahab autoriteetsset jah/ei vastust sõnade lubatavuse kohta, võtke küsimuses olnud loendist näiteks üle ühe – paarisarvulised keelatud, paaritu arvulised lubatud. Kes sellist vastust ei taha, neile soovitan edasimõtlemise ärgitamiseks kaht raamatut: Deborah Cameroni „Verbal Hygiene” (Routledge 2003) ja James Hurfordi „The Origins of Meaning” (Oxford University Press 2007).